

UOT 372.3/4

SAVAD TƏLİMİ DÖVRÜNDƏ YAZI VƏ OXU BACARIQLARININ İNKİŞAFI

Şəbnəm Elbrus qızı Musayeva

Bakı Qızlar Universitetinin magistranı

Orcid: 0009-0006-8272-2614

E-mail: musayevasbnm70@gmail.com

Açar sözlər: savad təlimi, savad təliminin məqsədi, oxu və yazı bacarıqları.

Ключевые слова: обучение грамоте, цель обучения грамоте, навыки чтения и письма.

Key words: literacy training, purpose of literacy training, reading and writing skills.

İnsanın dil öyrənməsi ailədə doğulduğu andan başlayır. Dinləmə və danışma bacarıqları fərdlərdə məktəbə başlayana qədər inkişaf edir. Məktəbə ilkin dinləmə və danışma bacarıqları ilə başlayan şagirdlərə ibtidai məktəbin birinci sinfində ilk oxuma və yazma (savad) təlimi vasitəsilə oxu və yazma bacarıqlarının əsasları öyrədilir. İbtidai məktəbdə savadın öyrədilməsi vasitəsilə oxu və yazı bacarıqları dinləmə və danışma bacarıqları üzərində qurulur və ibtidai məktəb boyu əsas dil bacarıqları inkişaf etdirilməyə çalışılır.

Savad təliminin birinci gündən oxu təlimi yazı təlimi ilə paralel gedir. Yazı ləvazimatı ilə tanışlıq, qaməti düzgün saxlamaq, partada düzgün əyləşmək, dəftəri düzgün qoymaq, yazarkən qələmi düzgün tutmaq, barmaq və bilək əzələlərini möhkəmləndirmək, yazının gigiyenasına verilən tələblərə əməl etmək lazımdır. Savad təlimi yeni sistemdə şərti və real olmaqla müxtəlif ünsiyyət situasiyasından başlanır. Bu situasiya birinci sinif şagirdlərinin kommunikativ nitq qabiliyyətinin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaradır, dilin ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olaraq insanların fikri və mənəvi fəaliyyətinin ən vacib aləti kimi dərk edilməsinə kömək göstərir. Məhz ünsiyyət situasiyasında birincilər ilk dəfə dil həqiqətlərini söz, cümlə və mətn vasitəsi ilə dərk etməyə başlayırlar.

Yazı düşüncələrimizi ifadə etmək üçün lazımı simvol və işarələri motorik olaraq istehsal etmək bacarığıdır. İlk oxuma-yazma hadisəsi şifahi dildən yazılı dil dünyasına keçiddir. Yazı bacarığına oxuma bacarığı da daxildir. Yəni oxuya bilməyən yazma bilməz. Effektiv ibtidai oxu və yazı tədrisinin komponentləri; fonoloji məlumatlılıq, sözün tanınması, mətnin işlənməsi, mənanın qurulması, lüğət, orfoqrafiya və yazıda səlislik. İlk oxuma və yazmağı öyrətməyə əsasən bacarıq təlimi kimi baxmaq məqsədəuyğundur. Üstəlik, bu bacarıqlar inkişafını tamamlamamış uşaqlara öyrədilir. İbtidai savad digər fənlərdə və həyatda əsas rol oynayır və təhsil sisteminin əsasını təşkil edir. Bu gün həyatın bütün sahələrində baş verən sürətli inkişaf-lar savadlılığa yeni ölçülər əlavə edib, oxumağın və yazmağın əhəmiyyətini artırıb.

İlkin savadın tədrisi fərdlərin idrak, emosional və sosial bacarıqlarında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olur. Bu dəyişikliklər nəticəsində həyatları boyu istifadə edəcəkləri anlamaq, sifariş vermək, sorğu-sual etmək, əlaqələr qurmaq və proqnozlaşdırmaq kimi idrak bacarıqları inkişaf edir. İnsanların həyatını mənalı etmək kontekstində təhsil proqramlarında və tədris prosesində əldə edilə bilən ən mühüm bacarıqlardan oxumaq və oxuduqlarını anlamağa yiyələnmək vərdislərinə sahib olmaqdır. İbtidai təhsildə müvəffəqiyyəti təmin edən ən mühüm amil mütaliədir; çünki oxumaq öyrənmək üçün qapı açır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev deyir: "Cəmiyyətin gələcək tərəqqisi indi gənclərimizə nə-

yi və necə öyrətməyimizdən asılıdır”

Oxuma və yazı bacarıqlarının öyrədilməsi zamanı ilk vərdişlər diqqətlə mənimsənilməlidir. Bu səbəbdən ilkin oxuma və yazma təhsilinin düzgün vərdişləri təmin edəcək şəkildə planlaşdırılması və həyata keçirilməsi lazımdır. Çünki səhvlər təkrarlandıqca şagirdə möhkəmlənir və köklənir. Hərflərin səhv yazılışını öyrənən uşaq bu səhvi asanlıqla düzəldə bilməz. Məsələn, qısa müddət ərzində intensiv şəkildə verilən ilkin savadın tədrisi prosesi oxumaqla cansıxıcılığa səbəb ola bilər.

Savad təlimi şagirdlərin təhsilinin, gələcək inkişafının bünövrəsi hesab edilir. Bu dövrdə başlıca məqsəd uşaqlara ilkin oxu və yazı bacarıqları aşılamaq, onların təlimə marağını, oxu və yazı texnikasını, nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir.

Savad təliminin sistemi dedikdə, bura savad təliminə hazırlıq dövrü, savad təlimi dövrü, savad təlimindən sonrakı dövrə aid edilir. Deməli, savad təlimi üç dövrə ayrılır: 1) savad təliminə hazırlıq dövrü; 2) savad təlimi dövrü; 3) savad təlimindən sonrakı dövr. Savad təliminə hazırlıq dövründə uşaqlar ilkin oxu və yazı texnikasına yiyələnirlər. Düzgün, sürətli, ifadəli və şüurlu oxunun bünövrəsi yaradılır, lüğət üzrə iş davam etdirilir.

Oxumaq yazılı dilin mənasını dərk etməkdir. Bu xüsusiyyəti ilə oxu və yazmağı öyrətmək dil tədrisinin bir hissəsini təşkil edir. İlk savadın öyrədilməsi erkən uşaqlıqdan başlayan dinləmə və danışma bacarıqları ilə yanaşı oxuma və yazma bacarıqlarını mənimsəmək üçün ibtidai məktəbdə davam edən dil tədrisi prosesidir. İlk savadın tədrisi oxu və yazı proseslərindən ibarətdir.

Oxumağın və yazmağın necə öyrənilməsi sualına cavab verməyə çalışan iki əsas yanaşmadan biri davranış yanaşması, digəri isə idrak yanaşmasıdır. Bu yanaşmalar arasında davranışçı yanaşma daha çox oxumağın fiziki tərəflərinə diqqət yetirir. Oxumağın öyrədilməsində vacib olan fiziki xüsusiyyətlərə göz hərəkətləri, gözün görmə sahəsi, sözü bütövlükdə qavramaq və ucadan oxumaq daxildir. Bu yanaşmada oxu bacarıqları ilə bağlı psixi proseslər çox da vacib deyil.

Prof. Y.Ş. Kərimov yazırdı: *“Oxu texnikasına yiyələnmə prosesində uşaqların eşitmə qavrayışının inkişafına daha çox diqqət yetirmək lazımdır, çünki nitq səslərini yaxşı fərqləndirə bilməyən uşağın görmə qavrayışı mükəmməl inkişaf etmiş olsa da, o, ən sadə sözləri belə oxumaq da çətinlik çəkir. Fonetik eşitməyə, səs təhlili vərdişlərinə lazımınca yiyələnməmiş uşaqların oxusu nöqsanlı olur. Oxu texnikasına yiyələnməmiş uşaq müstəqil işləyə tədris fəaliyyətini səmərəli təşkil edə bilmir. Ona görə də fonematik təhlilə geniş yer verilməlidir. Uşaqlar hələ hərflərlə tanış olanadək onlarda nitqi cümlələrə, cümlələri sözlərə ayırmaq, cümlədə sözlərin, sözlərdə hecaların sayı və sırası üzrə əməliyyat aparmaq bacarığı formalaşır”* [7, s.87].

Davranış yanaşmasına görə, oxumağı öyrənmək ən kiçik və ən sadə davranışların mənimsənilməsi ilə başlamalı və daha çətin olanlara doğru davam etməlidir. Yəni hərfləri bir-bir öyrətmək, hərfdən hecaya, sözə keçmək lazımdır.

Yazı şagirdlərin duyğu və düşüncələrinin dil normalarına uyğun qaydada nəqli, təsviri və mühakimə xarakterli rabitəli mətnlər formasında ifadəsini təmin edir. Oxu prosesində qazınan bacarıqlar yazı ünsiyyəti vasitəsilə genişləndirilərək qarşılıqlı əlaqəyə çevrilir. Yazı qoyulmuş hər hansı problem, yaxud mövzu ilə bağlı fikir və mülahizələrin müvafiq formada verilməsini, görülmüş işin hesabatının hazırlanmasını təmin edir. Ədəbi dilin normaları gözlənil-

məklə şagirdlərin tədqiqatçılıq və təşkilatçılıq bacarıqlarını nümayiş etdirməyə imkan yaradır.

N.B. Cəfərova “İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası” adlı kitabında yazır: “Yazı mürəkkəb bir prosesdir. Yazının hər bir mərhələsi şüurlu fəaliyyət kimi formalaşmalıdır. Uşağın həm üzündən köçürməsi, həm də imla yazması, həm də inşa üzərində işləməsi yazı adlanır” [3, s. 56].

Birinci halda fəaliyyətin şüurlu məqsədi hərflərin qrafik konfigurasiyasını verməkdir. İkinci halda məqsəd sözləri orfoqrafik cəhətdən düzgün yazmaqdır, üçüncü halda isə öz fikrini düzgün ifadə etməkdir.

Yazı prosesində hərflərin formalarının gözlənilməsi onların sürətlə və rabitəli birləşdirilməsi kimi qrafik vərdişlər mühüm hərəkət fəaliyyəti tələb edir.

Yazı yazarkən yorucu olmasın deyərək, şagirdlərin maraqlarını nəzərə almaq, üzündən köçürməyə yaradıcı xarakter vermək məqsəduyğundur. Bu da şüurlu yanaşmanı təmin edir. Müəllim çalışmalıdır ki, sözlər və mətnlər dərslikdən seçilsin, belə olduqda fəaliyyət daha maraqlı olur. Şagird həm savadlı yazmaq, həm düzgün oxumaq imkanını qazanır [3, s.67].

İmlalar.

İmlalar şifahi nitqlə yazılı nitqi əlaqələndirən integrativ yazı növüdür. İmla yazılardan iki məqsədlə istifadə olunur: öyrətmək və yoxlamaq.

N.B. Cəfərova yazır: “İmlalalar orfoqrafik çalışmaların ən məhsuldar növüdür. Orfoqrafiya və orfoepiyanın sintezi olan imlalar Azərbaycan dili dərslərinin tərkib hissəsidir. İmlalar üzrə işin düzgün təşkili şagirdlərin savadlılığını artırır. Onların müvafiq bilik və bacarıqlara yiyələnməsini sürətləndirir. Azərbaycan dili dərslərində mütəmadi olaraq öyrədici imlalardan istifadə olunmalıdır. Yalnız bu halda şagirdlər öyrəndikləri orfoqrafik qaydaları dəfələrlə işləməklə yadda saxlayır, vərdişə çevirirlər”.

Savad təlimi dövründə müəllim mütəmadi olaraq imlalardan istifadə etməlidir. Bu zaman şagirdlərin eşitmə qavrayışı hərəkət proseslə yazı ilə əlaqələnir, onlar əvvəlcə, hecaları, sonra sözləri, daha sonra cümlələri müəllimin diqqəti ilə yazmağa alışırlar. Beləliklə, imlaların öyrədici funksiyasının həyata keçirilməsi üçün ilkin zəmin yaranmış olur. Həmçinin şagirdlərin əzbər yazılardan sonra onu ilkin mənbə ilə tutuşdurması həm orfoqrafik savadlılığın artmasına, həm də durğu işarələrinin düzgün işlədilməsi üzrə vərdişlərə yiyələnməsinə şərait yaradır. Savad təlimi dövründə yazı üzrə ilk çalışmalar kəsmə əlifba ilə işdən başlayır, yazı üzrə əl hərəkəti fəaliyyəti isə bilavasitə yazı yazarkən gedir.

Savad təlimi dövründə yazının orfoqrafik cəhətdən düzgünlüyü, şagirdlərin yazılı nitqinin inkişafı məsələsinə də xüsusi diqqət yetirilir. Müəllimlər bu məqsədlə ən çox üzündənköçürmə yazılardan istifadə edirlər. Şagird heca, söz və cümləni üzündən köçürərkən hərflərin formasına, bitişdirilmə qaydasına, hərf və sözlər arasındakı məsafənin saxlanılmasına fikir verirlər. Bu işin gedişində müəyyən dəyişiklik etməklə üzündənköçürmə aparmaq şagirdlərin yorulmasının qarşısını almaqda faydalıdır. Buraxılmış hərfi sözə əlavə etməklə (.ar, ..iş, ..rı, ..or, ..ta, ..na və s.), bir hərfi başqası ilə əvəz etməklə (daş-diş, şar-şir, dən-don, yay-çay, sarı-darı, qara-qala, dərin-sərin və s.) aparmaq olar. Belə iş apararkən bir hərfin dəyişilməsi ilə sözün mənasında əmələ gələn dəyişiklik üzərində dayanmaq, izahını vermək lazımdır.

Yazı təlim əhəmiyyətinə və mühüm göstəricilərə malikdir. Şagird yazı vasitəsilə duyğu və düşüncələrini nəqli, təsviri və mühakimə xarakterli mətnlər formasında kağız üzərinə köçürmək imkanı əldə edir. Müxtəlif problemlərə həsr olunmuş inşa, esse kimi yazı nümu-

nələri şagirdə müşahidə etdiyi həyat hadisələri ilə qazandığı biliklər arasında əlaqə yaratmağa, onlara müstəqil münasibət bildirməyə, fərdi fikir və mülahizələrini başqaları ilə özünəməxsus üsulda bölüşməyə imkan verir [1, s.79].

Yazı bacarıqları məktəb həyatı ilə məhdudlaşmır, gündəlik həyatın müxtəlif sahələrində özünü göstərir. Bu bacarığı inkişaf etdirərkən insanların fərdi düşünməməsi, yazdıqlarını oxuyacaq bir oxucu kütləsinin olduğunu düşünərək yazması əhəmiyyətli olacaq. Hər bir şəxs özünü yazılı şəkildə ifadə etmək bacarığına malik olmalıdır.

Problemin aktuallığı. Savad təlimi şagirdlərin təhsilinin, gələcək inkişafının bünövrəsi hesab edilir. Bu dövrdə başlıca məqsəd uşaqlara ilkin oxu və yazı bacarıqları aşılamaq, onların təlimə marağını, oxu və yazı texnikasını, nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə savad təliminin məqsəd və vəzifələri haqqında məlumat verilmiş, oxuma və yazı bacarıqlarının artırılmasına üçün müxtəlif üsulların tətbiqi haqqında məlumat verilmiş, həmçinin şagirdlərin yazı bacarığına daha asan yiyələnmə bilməsi yolları təklif edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən müəllimlər, elmi işçilər, magistrantlar, tələbələr, həmçinin şagirdlər istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: BQU nəşriyyatı. 2015, 470 s.
2. Arslan, D. Examining First Grade Teachers' Handwriting Instruction. Educational Sciences: Theory & Practice, pp. 2012, 4-12.
3. Cəfərova N. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası: Dərslük. I hissə. Bakı, 2016, 290 s.
4. Həsənov M., Cəfərova N., Bəhmənova C. Kurikulumun məzmunu və həyata keçirilməsi yolları. Bakı, 2017, 103 s.
5. Raimes, A. Techniques in teaching writing. New York: Oxford University Press, 1983-182 p.
6. Torrance, M. Studies in writing: current trends in european research. Bingley [UK]: Emerald, 2012, 425 p.
7. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Kövsər, 2003, 87 s.

Ш.Е. Мусаева

Развитие навыков письма и чтения во время обучения грамотности Резюме

Целью данного исследования является предоставление общей информации о обучении грамоте и в то же время представление идей об обучении детей основным навыкам чтения и письма, развитии их интереса к обучению, технике чтения и письма, речи и мышлению. С первого дня обучения грамоте обучение чтению идет рука об руку с

обучением письму. Необходимо ознакомиться с пишущими средствами, правильно сохранять осанку, правильно сидеть за столом, правильно располагать тетрадь, правильно держать ручку при письме, укреплять мышцы пальцев и запястий, соблюдать требования гигиены письма.

S.E. Musayeva

**Development of writing and reading skills during literacy training
Summary**

The purpose of this study is to provide general information about literacy training and at the same time to provide ideas about teaching children basic reading and writing skills, developing their interest in learning, reading and writing techniques, speech, and thinking. From the first day of literacy training, reading training goes hand in hand with writing training. It is necessary to familiarize yourself with the writing equipment, maintain the posture correctly, sit at the desk correctly, place the notebook correctly, hold the pen correctly while writing, strengthen the finger and wrist muscles, and follow the requirements for writing hygiene.

Redaksiyaya daxil olub: 29.04.2024